

Abdulaziz - V. Murad - Abdülhamid

SARAYDA İKTİDAR MÜCADELESİ

Saray Mücevher İktidar

Sultan V. Murad'ın borçlarına karşılık Abdülaziz
nedanı mücevherleri hangi bankere rehin verildi?

Doç. Dr.
ARZU TERZİ

— I —

SULTAN V. MURAD DÖNEMİ
BORÇLAR VE MÜCEVHER YAĞMASI

A) Borçları ve İktidar Mücadelesiyle V. Murad

Murad Efendi'nin asıl adı Mehmed mahlası ise Murad'tır ve 1840 yılında Sultan Abdülmecid'in ilk şehzadesi olarak dünyaya gelmiştir²⁹. Padişahın büyük oğlu olması hasebiyle doğumu, geleceğin padişahı olacağı düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Sultan Murad'ın doğumu vesilesiyle Şair Zühdü'nün yazdığı şiirde de bu durum açıkça vurgulanmaktadır³⁰. Nitekim babası Sultan Abdülmecid'in ölümü ve Amcası Sultan Abdülaziz'in taht'a çıkmasıyla birlikte 1861 yılında veliahd ilan edilmiştir.

Murad Efendi şehzadeliği süresince Avrupa fikir hayatıyla temas kurmuş, Beyoğlu kitapçılarını vasıtasıyla getirttiği Fransızca

29 Annesi Şevki-Efsâr Kadınefendi'dir. Şevki-Efsar Hanım, Sultan Abdülmecid'in ikinci kadınıdır. II. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan kadının ölümünden sonra bu payeye yükselmiştir. 21 Eylül 1840 (24 Recep 1256) da V. Murad'ı doğurmuştur (M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK. Yayınları, Ankara 1980, s. 141). Murad Efendi'ye, çeşitli hocalardan Türkçe, Arapça, Fransızca, Osmanlı tarihi ve fen dersleri okutulmuş ve iki İtalyan hocadan batı müziği ve piyano dersleri aldırılmak suretiyle iyi bir eğitim görmüştür. Ahmed Saib, *Tarih-i Sultan Murâd-ı Hâmis*, Kahire, s. 8-10; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Murad V", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 8, s. 647; Cevdet Küçük, "Murad V", *DİA.*, cilt 31, s. 183.

30 Yâ Râbb Ol Şehinşâha pür-Adl-i Vedâdın Dâimâ
Feth ve Nasrın ile Tefvîkâtın Ola Hemdemî
Söyledi Tarih-i tâm-ı müvellidîn Zühdü Kulu
Dahri Kıldı ber-Murad Sultan Mehemmed Mukaddemi
(BOA., A.TŞF., nr. ½).

Şevki-Efsar
Kadın Efendi'nin mührü

eserlerle bilgisini artırmıştır. Yaşam tarzında da Avrupa usulünü benimsemiş, yatak odası ve kütüphanesi bu esaslara göre tanzım edilmiştir. Murad Efendi'nin kardeşlerince de takdir topladığı söylenir. Sultan Abdülhamid yakınlarına onun açık fikirli bir zat olduğunu, ilim ve irfan erbabıyla ve hürriyet taraftarlarıyla görüşmekten zevk duyduğunu nakledermiş. VI. Mehmed Vahidettin Efendi de “bizim bütün biraderleri terazinin bir kefesine, büyük birader Sultan Murad'ı diğer kefesine koysalar yine büyük birader ağır basar” diyerek ağabeyinin tahsil ve üstünlüğüne işaret edermiş³¹.

Murad Efendi bu güzel meziyetlerinin dışında aşırı israf, zevk ve eğlence düşkünlüğü ve oldukça kabarık borçlarıyla da ün salmış bir şehzadeydi. İktidar yolunda harcadığı meblağlar Murad Efendi'yi altından kalkamayacağı miktarlarda borçlarla karşı karşıya bırakacaktır.

1. Murad Efendi'nin Borçları ve Hristaki Zografos

Bu kısımda Murad Efendi'nin borçları hakkında genel bir kanaat uyandırmak amacıyla veliahdin borç alma ve ödeme şekilleriyle, borçlanma konusunda Banker Hristaki Zografos arasındaki ilişki ortaya konacaktır³².

1861 yılından itibaren sultan ve şehzadelerin maaşlarının Maliye Hazinesi'nden ödenmeye başlanmasından sonra tıpkı devlet memurlarının maaşları gibi saray maaşlarında da düzenli bir ödemelerin gerçekleştirilemediği görülür³³. Maaşların gecikmeli olarak ödenmesi hanedan üyelerini olağan harcamalarının temini için

31 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz, Hususi, Siyasî Hayatı, Devri ve Ölümü*, Neşreden: İbrahim Hilmi Çığırca, İstanbul 1949, s. 51-52.

32 Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde Murad Efendi'nin borçlarına dair çok sayıda belge grupları ve defterler yer almaktadır. Bunlardan hareketle Murad Efendi'nin borçları ayrı bir çalışma konusu teşkil edebilir.

33 Maliye Hazinesi'nin içinde bulunduğu durum ve ödemelerdeki gecikme sebepleri hatırlanacağı üzere Giriş kısmında izah edilmişti.

saray dışından yüksek faizlerle borç almaya yönelmiştir. Aynı dönemde, saray halkının ihtiyaç fazlası aşırı harcamaları ve israfı düşünüldüğünde borç zincirinin gitgide büyümesi kaçınılmazdır. Özellikle sultan hanımların borçlanmalarında kendi mücevher ve değerli eşyalarını rehin olarak verdikleri ve zamanla rehin verecek kıymetli eşyalar bulmakta bile zorlandıkları, ancak buna rağmen harcamalarına dikkat etmedikleri maalesef bu dönemin bir gerçeğidir³⁴.

V. Murad
(Necdet Sakaoğlu,
Sultan Abdülmecid, s. 177)

Murad Efendi'ye gelince; şehzadelik döneminden itibaren gittikçe aşırıya varan harcamalarına, kendisine her ay tahsis edilen önce şehzadelik sonra ise veliahdlik maaşı yeterli olamamıştır. Ancak burada şöyle bir gerçeği de gözden kaçırmamak gerekir. Özellikle Murad Efendi'nin harcamaları geçiminin çok üstündedir. Dolayısıyla maaşlarını düzenli olarak alsa bile bu aşırı masrafları karşılaması imkânsızdır. Bir de maaşların geç alınması söz konusu olduğunda işin içinden çıkılmaz bir hâl alacağı ise âşikârdır. Bu nedenle Murad Efendi tıpkı aynı dönemdeki diğer hanedan bireyleri gibi saray dışından borçlanma yolunu seçer. Ancak taht'a geçtiğinde veliahd Murad Efendi'nin borçları diğer hanedan üyeleriyle boy ölçüşemeyecek bir düzeye ulaşır.

Bu süreçte şehzadelerin para yönünden en büyük destekçileri kuşkusuz Galata bankerleridir. Hatta bunlardan bir kısmı şehzadelerin şahsî bankerleri haline gelir. Meselâ Sultan II. Abdülhamid'in şehzadelik dönemi bankeri Galata'nın en meşhur bankerlerinden

34 Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 59-65.

Hristaki Zografos
(<http://pandektis.ekt.gr>)

Zarifi Efendi'dir. Veliahd Murad Efendi'nin bankeri olarak ise karşımıza özellikle asrın ikinci yarısından sonra Galata'nın en güçlü bankerleri arasında yer alacak olan Hristaki Zografos Efendi çıkar.

Hristaki Zografos Efendi Yanya Vilâyeti Ergiri kazasına bağlı Kesorat köyünde doğmuş Osmanlı tebaası bir Ortodoks Rum'dur³⁵. *Mir'ât-ı Şuûnât*'ta Hristaki Efendi için, devlet hazinesinden et tayin edilen dairelere et sattığı, Maliye Hazinesi'nin iltizam işlerine girdiği ve talihinin yaver gitmesiyle bir servet kazandığı yazılıdır³⁶. Bununla birlikte son zamanlarda yapılan bir araştırma-

ya göre Hristaki Efendi'nin zamanla yabancı sermayenin de desteğiyle, sürekli olarak devlet hazinesine kredi açan Galata bankerlerinin en nüfuzluları arasında yer aldığı görülmektedir. Nitekim 1864'te kurulan yabancı sermaye destekli ve daha önce de belirtildiği üzere devletin kısa vadeli borçlanmaları için kurulan Şirket-i Umûmiye-i Osmânî (Société Générale de l'Empire Ottoman)'nin ortakları arasında Hristaki Efendi de yer alır³⁷. Yine *Giriş* kısmında tafsilatını verdiğimiz üzere 1865'te Banker Zarifi ile birlikte padişahın aylık tahsisâtını ödemek üzere Maliye Hazinesi'yle anlaşmaya varan banker Hristaki Efendi'dir. Bu durum devletin Hristaki'ye bakış açısını da göstermektedir. Zira Hristaki'yi devlet, padişahının aylıklarını faiz karşılığında ödetecek kadar güçlü ve yakın biri olarak görüyor olmalıdır. Amaçları arasında yüksek faizle Osmanlı Devleti'ne borç verme olan ve 1872'de Viyana merkezli kurulan Crédit Austro-Turgue Bankası'nın başkanı ola-

35 BOA., İ-ML., nr. 1324-RA, 12. Değerlendirme kısmında temas edileceği üzere Hristaki Efendi doğduğu bu köyde Ortodoks Rum yetiştiren ve ileri derecede eğitim yapan bir okul açmıştır.

36 Mehmed Memduh, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e 'Mir'ât-ı Şuûnât*, Sadeleştiren Hayati Develi, İstanbul 1990, s. 104.

37 Hulkiender, *a.g.e.*, s. 59, 22n.

rak da karşımıza yine Hristaki Efendi çıkar³⁸. 1873 yılında İtibâr-ı Sınâi Şirket-i Şarkiyesi adlı bir anonim şirketinin ve yine aynı tarihlerde Dersaadet Duhan Rejisi (Tütün İdaresi)'nin kurulmasına dair yapılan teşebbüslerde Zarifi ile birlikte ortak teşebbüste bulunur³⁹. Dolayısıyla incelenen dönemde Hristaki Efendi, yabancı sermaye işbirliğiyle Maliye Hazinesi'ne ferdi veya şirketler vasıtasıyla önemli derecelerde borç veren, dış borçlarda aracılık eden ve bu sayede de servetine servet katan güçlü bir Galata bankeri olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁰.

Hristaki Efendi aynı dönemde, aşırı israfla tanımlanabilecek harcamaları olan ve piyasada borçlarıyla tanınan Veliahd Murad Efendi'nin de kişisel bankeridir. Dahası bir sonraki kısımda görüleceği üzere Murad Efendi'nin saltanat mücadelesinde işbirliği yaptığı Genç Osmanlılar'la veliahd arasında zaman zaman iletişimi sağlayan, sık sık yapılan toplantılarına katılan ve meşrutiyetçi yeni rejim taraftarlarını mali yönden destekleyen kişiler içinde de Hristaki Zografos ismi yer alır.

Hristaki Efendi'nin meslekî kariyeri hakkında bilgi verdikten sonra Murad Efendi'nin borçlarına değinmeden önce, borçlarının ulaştığı seviyeyi görmek açısından veliahde Maliye Hazinesi'nden tahsis edilen maaş miktarını belirtmek gerekir.

Tarih	Maaş Miktarı (Kuruş)
Kasım 1866	125.000
Haziran 1868	95.083
Mart 1870	95.000
Aralık 1870	125.000
Mart 1871	110.000

38 Hulkiender, *a.g.e.*, s. 81.

39 Hulkiender, *a.g.e.*, s. 71-80.

40 Zarifi ile çoğu zaman birlikte yürüttüğü bu faaliyetleri hakkında bkz. Hulkiender.

Şu an için bulabildiğimiz en erken tarih veliahdin Kasım 1866 maaşındır ve 125.000 kuruştur⁴¹. Haziran 1868'den itibaren maaşında azalma görülür ve 95.083 kuruşa düşer⁴². Zira bu dönemde hanedan üyelerinin maaşlarında genel bir indirime gidilmiştir. 1870 Mart ayından sonra ise veliahdin aylık maaşının 95.000 kuruş olduğu görülür. Bu dönemdeki para kuruna göre 1 Osmanlı altını 105 kuruşa denk gelmektedir⁴³. Dolayısıyla veliahdin aylığı Osmanlı lirasına çevrildiğinde yaklaşık 905 lira civarında bir miktara ulaşılır. 25 Aralık 1870'den itibaren maaşına 30.000 kuruş zam yapılır ve tekrar 125.000 kuruşa çıkarılır. Aynı hesaplama ile bu miktar yaklaşık 1.190,5 Osmanlı lirası civarındadır. Bu artış kısa sürelidir. 13 Mart 1871'den itibaren⁴⁴, Murad Efendi'nin maaşından aylık 15.000 kuruşluk bir indirim yapılır ve 110.000 kuruşa iner (yaklaşık 1.047,5 Osmanlı lirası)⁴⁵. Tabii ki maaş miktarındaki bu değişiklikler sadece veliahde özgü bir uygulama değildir. Bu dönemde Maliye Hazinesi'nin durumu, para ayarı ve enflasyona göre bazı iniş çıkışlar yaşanmıştır. Yukarıdaki tablo bu durumun bir yansımasıdır.

Murad Efendi'nin sarrafı olması hasebiyle Hristaki Efendi velahdin en fazla borçlandığı kişidir. Borçlarının ise doğal olarak aylıklarıyla ödenmesi söz konusudur. Mesalâ Ekim 1869 yılında düzenlenmiş bir borç pusulasına göre Murad Efendi faizleriyle birlikte Hristaki Efendi'ye 1.419.847 kuruş (yaklaşık 13.522 Osmanlı lirası) borcu vardır⁴⁶. Aynı tarihte Mor Oğlu Mıgırdıç'da ikisi 200.000, biri 300.000, diğeri ise 100.000 olmak üzere Murad Efendi'ye ait dört borç senedi mevcuttur⁴⁷. Dolayısıyla Ekim 1869'da Mor oğlu Mıgırdıç'a olan 800.000 kuruş ve Hristaki Efendi'ye olan borç ile birlikte Murad Efendi'nin toplam 2.219.847 kuruşluk borcu var-

41 Malî Teşrin-i sâni 1282. YEE., 22/14.

42 Maaş artışı mali 1284 senesi haziranından itibarendir. YEE., 22/14.

43 YEE., nr. 22/68, leff 2.

44 Bu tarih malî yılbaşısıdır ve 1 Mart 1287'ye tekabül eder

45 YEE., nr. 22/68, leff 2.

46 YEE., nr.22/14.

47 YEE., nr. 22/68, leff 4, s. 2.

dır. Aynı tarihlerde veliahdin Maliye Hazinesi'nden tahsil edilememiş toplam 1.996.328 kuruşluk maaş alacağı vardır ve bunların bir kısmı hazineden ileriye dönük maaş alacaklarıdır⁴⁸.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı arasında bulunduğumuz bir defter bize özellikle taht'a çıkmasından kısa bir süre öncesinde 11 Ocak 1876 tarihi itibarıyla Murad Efendi ile Hristaki arasındaki borçlanmanın esasları hakkında detaylı bilgi sunar⁴⁹. Buna göre Hristaki Efendi her yılsonunda Murad Efendi'nin borç dökümünü yaptığı ve hesabı kapattığı bir defter hazırlar. Bu defterde öncelikle o yıl içinde Murad Efendi'nin Osmanlı altın lirası olarak yaptığı muhtelif tarihlerdeki borçlanmalar sıralanır. Nitekim bu sıralamanın baş kısmında “*devletlü inâyetlü efendimiz Murad Efendi hazretlerinin altın olarak istikrâz hesabı olup, şehriyye % 1 faiz ve yarım komisyon hesabıyla 31 Kânûn-ı evvel 1291 tarihine kadar rü'yet olunmuştur*” şeklinde bir ibare yer alır. Dolayısıyla bu hesap Murad Efendi'nin yıllık borç hesabıdır ve aylık % 1 faiz ve yarım komisyon işlemektedir. Bu sıralamanın en üst satırında “*ibtidâ-i Kânûn-ı sâni 1290 tarihinde rü'yet-i hesabla bakiyye-i deyn-i âlileri bâ-sened-i âli*” şeklinde bir açıklama ile 96.746 lira-lık bir sene önceden kalan bakiyye borç gösterilmiş ve aylık % 1 faiz ve komisyon sonucu işleyen faizi de ayrıca belirtilmiştir. Bu bir önceki yıl defter kapanması sırasında kalan eski borçtur ve yıl içinde işleyen faiziyle birlikte 114.160 liraya ulaşmıştır. Defterde daha sonra o yıl içinde münferid olarak yapılmış borçlar ve işleyen faizleri sıralanırken dikkat çeken önemli bir nokta vardır. Bu aynı sene içinde malî 22 Şubat 1290 tarihinde verilen 25.000 lira gibi oldukça önemli miktardaki bir borca faiz uygulanmayı-sıdır. Bu borç için düzenlenmiş borç senedine de arşivdeki vesi-

48 YEE., nr. 22/14. Bu para ile mahsup yapıldığında adı geçen bankerlere olan toplam 223.519 kuruşluk borç tutarı kalır. Bu kalan miktara karşılık olarak daha sonra Murad Efendi'nin malî Kânûn-ı evvel ve Kânûn-ı sâni 1285 (Ocak-Şubat 1870) aylarına ait 95.083 kuruşluk iki aylık maaşı tahsis edilir. Bunun miktarı 190.166 kuruştur ve böylece bankerlere kalan borcun miktarı 33.353 kuruşa iner. YEE., nr. 22/69, leff 2.

49 YEE., nr. 22/69, leff 4. Bkz. Belge 1a-b-c.

تاریخ و شرح	کریه	کریه	کریه
دوئلو با بلو انقدر وارد افسه حضرتیک التوبه اماره انتقامه حساب اولوب شهر تبریز بر خاشه وایلم قوسور میل ۱۱ لانه لایحه تاریخ قدره غرضه الهیته	۷۶۷۲۶	۷۶۷۲۶	۱۷۴۱۶
اینکه لانه زانی یکی تاریخین رویتا حد بقیه دبه عالیکی با سنعاف	۷۰۰	۷۰۰	۱۱۸ ۶۰
۹۱ ماه زبور با سنعاف انتقامه بیور یوز	۶۰۰	۶۰۰	۹۷ ۸۰
۴ شاطریکی بودغ	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۶۰ ..
۱۰ ماه زبور بودغ	۱۵۰۰	۱۵۰۰	۲۴۵ ۰۰
۹۰ ماه زبور بودغ	۵۰۰۰	۵۰۰۰	۱۰۰۰ ..
۱۱ فریاد بودغ	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۹۹ ۰۰
تاریخ زبور قوسور افسه عب و قایم برک و صاف	۹۵۹	۹۵۹	۹۵ ۶۶
	۱۴ ۱۴۵۰۰		۱۸۵۱۸ ۱۹
۱۱ لانه لایحه خایلو صلاح الیه افسه حضرتیک حساب	۸۰	۸۰	
بریم بالا تکلم ایسه خاشه بلو کون ضم	۱۸۵۱۸	۱۸۵۱۸	
لایحه خاشه	۹ ۱۶۵۷۶۶		
بریم بالا ۱۰ شاطریکی تاریخ ویزور	۱۰۰۰		
لایحه خاشه			
ایما فاندلوقه ویزور	۵۰۰		
سازدلو بالیم علی ایستیک بلو خاشه ویزور	۵۰		
بریم بالا ایلم قلم تاریخ	۵۰		
	۴۰		
تاریخ زبور ۱۱ لانه لایحه تاریخ قدره ویزور ایله خاشه	۷۵		
باله: بشور بلوین ایلم عدد لایحه خاشه بریم بالا انتقامه حساب تاریخ ایلم	۵۵۵		
باله: بوز قدره بشور ایلمیز بلو کون عدو لایحه خاشه بقدره	۹ ۱۶۵۷۶۶		

Belge 1-a: Murad Efendi ile Hristaki arasında düzenlenmiş olan 11 Ocak 1876 tarihli borç defteri. YEE., nr. 22/69, leff 4.

kalar arasında ulaşıyoruz. Nitekim bu senette de borcun faizsiz verildiğine işaret edilmektedir⁵⁰. Murad Efendi'nin aynı tarihlerde 1.047,5 Osmanlı lirası aylık aldığını düşünürsek 6 Mart 1275 tarihli bu senedle ödenen 25.000 lira, dönemine göre oldukça yüksek bir meblağdır. Üstelik faizsiz verilmiştir. Oysa yine aynı ayın 20'sinde verilen 1.500 liralık borç için faiz söz konusudur. Daha doğrusu o yıl verilen bütün borçlar için faiz geçerli olmuştur.

Adı geçen defterin bir sonraki sayfasında ise “*Müşârün-ileyh efendimiz hazretlerinin metelik olarak maâş hesâbı olup kezâlik şehriyye % 1 faiz ve yarım komisyon ile 31 Kânûn-ı evvel 1291 tarihine kadar rü'yet olunmuştur*” şeklinde bir başlık mevcuttur. Bu da Murad Efendi'nin Hristaki ile ayrı bir maaş hesabı olduğunu göstermektedir. Bu hesap Murad Efendi'nin hazineden maaşını kuruş olarak almasından dolayı kuruş hesabı olarak tutulur. Murad Efendi Maliye'den alacağı her aya dair maaş senedlerini Hristaki'ye verir ve karşılığında Maliye Hazinesi'nden önce Hristaki maaşlarını veliahde öder⁵¹. Aslında Maliye'den düzenli maaşlarını alamayan diğer hanedan mensupları da bu tür bir uygulamaya başvurmuş ve maaşlarını çoğunlukla Galata bankerlerine kırdırıp karşılığında nakit para almışlardır. Örnek olarak Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'ı gösterebiliriz. Refia Sultan giderlerini karşılamak için çeşitli bankerlere maaşını zaman zaman kırdırma yoluna gitmiştir. Piyasadaki para arzına göre Sultanın maaşını kırdırma oranı değişiklik göstermiş, para arzı uygunsuz maaş gerçek fiyatına yakın, uygun değil bir sıkışıklık varsa daha düşük bir rakama kırdırılmıştır⁵². Ancak maaş hesabında veliahd Murad Efendi ile Hristaki arasındaki durum farklıdır. Son dönemde Murad Efendi'nin bütün maaşlarının idaresini kendi bankeri

50 “İş bu bin iki yüz doksan iki senesi muharreminin yirmi yedinci günü saâdetlû Hristaki Efendi'den bilâ-fâiz karzen yirmi beş bin adet Osmanlı lirası ahz eylediğimi mübeyyin iş bu sened verildi. 27 Muharrem 1292 /22 Şubat 1290”. 6 Mart 1875 tarihli bu borç senedinin altında Murad Efendi'nin bizzat kendi mührü yer alır. YEE., nr. 22/67, leff 1. Bkz. Belge 2.

51 YEE., nr. 22/69, leff 4.

52 Akyıldız, *Refia Sultan*, s. 65-66.